

УДК 159.9.019.4

Михайло Чуносів

ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК ОБ'ЄКТ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті розглядається соціально-юридичний підхід до визначення категорії «делінквентна поведінка». Показані результати аналізу поглядів вчених на зміст категорії «делінквентна поведінка». Здійснено соціально-юридичне обґрунтування змісту категорії «делінквентна поведінка». Показані ознаки «делінквентної поведінки», що дозволяє відрізнити її від інших видів поведінки, які відхиляються від норми.

Ключові слова: *«делінквентна поведінка», правопорушення, ознаки правопорушення, громадська небезпека, протиправність, дієздатність, винність, караність.*

Грунтовне й аргументоване осмислення проблеми профілактики делінквентної поведінки аргументовано наявністю складності як у теоретичному, так і в практичному плані. Теоретична складність полягає в тому, що останнім часом проблема соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки не була окремим предметом наукових досліджень, що призвело до недостатньої розробленості науково-педагогічних теорій, концепцій профілактики делінквентної поведінки неповнолітніх. У будь-якій науці існує ряд таких понять, які мають досить широке загальноприйняте значення. Часто вони використовуються з різних змістовних приводів, постійно критикуються за багатозначність і розпливчатість. Саме до таких категорій відносять категорію «Делінквентна поведінка». Отже, однією з існуючих проблем, що стоїть перед соціально-педагогічною теорією, є проблема визначення категорії «делінквентна поведінка» та її ознак.

У сучасній науці трактування категорії «делінквентна поведінка» неоднозначна, і, на нашу думку, не має яких-небудь чітких критеріїв розмежування між собою або співвідноситься як синоніми з поняттями «девіантна поведінка», «дезадаптивна поведінка», «адиктивна поведінка», «асоціальна поведінка», «неадекватна поведінка», «деструктивна поведінка», «акцентуїтована поведінка», «агресивна поведінка», «конфліктна поведінка», «соціальні відхилення», «правопорушення», «злочинність», «кримінальна поведінка» та інше, що, на нашу думку, є методологічно невірним поглядом та утрудняє можливості для наукового і практичного застосування.

Категорія «делінквентна поведінка» запозичена із зарубіжної соціології і кримінології, де переважно застосовується категорія

«делінквентність» (delinquency), що є родовою для визначення соціально-негативної поведінки, яка пов'язана з порушенням правових та інших (моральних, етичних) норм. Визначення категорії «делінквентність» розглядається в працях Г. Айзенка, А. Бандури, А. Блау, Р. Бриге, Р. Вирт, Ф. Редла, Г. Каплан, С. Колінс, М. Клиnard, І. Найт, В. Скіннер, Е. Сталкен, Р. Уолтере, Д. Уинеманна, Д. Шорт А. Ейчхорна та інші.

Слід зауважити, що термін «делінквентність», за кордоном не застосовується до визначення категорії «злочинність». Так у англійській мові злочин, злочинність позначаються словом «сіме», а термін «делінквентність» (delinquency) має багатозначне і широке тлумачення. У загальному сенсі основне значення категорії «делінквентність» за кордоном відображує: 1) невиконання обов'язків; порушення (договору, закону); правопорушення; 2) акт делінквентної поведінки; 3) провина, упущення, провинність [1; 2].

У вітчизняному законодавстві і юриспруденції терміни «делінквентна поведінка», «делінквентність» не застосовуються. Але в гуманітарній науках, таких як «Соціальна педагогіка», «Юридична психологія», «Девіантологія», «Соціологія» та ін., застосовується термін «делінквентна поведінка», який використовується для позначення однієї з форм поведінки, що відхиляється, але дослідники надають різне тлумачення цієї категорії.

Визначення категорії «Делінквентна поведінка» дається в роботах вітчизняних та російських дослідників Т. Алексеєнко, О. Безпалько, М. Галагузова, М. Головатий М. Єнікєєв, О. Змановської, Н. Клішевич, Е. Крайніков, Г. Кривоніс, П. Коева, А. Лічко, В. Лютий, В. Менделевича, В. Оржеховська, М. Панасюк, П. Павленок, О. Пристанська, М. Руднева, І. Саламатіна, Й. Стоїменов та М. Стоїменова, Т. Федорченко, З. Шевців, А. Хоміч, Л. Шнейдер та ін.

Єдиної думки у зарубіжних і вітчизняних дослідженнях з приводу визначення «делінквентності» не існує. Вчені відмічають різні підходи щодо вирішення проблеми. Виділяється соціологічне, кримінологія і юридичне (правове) поняття «делінквентна поведінка». У соціологічній та кримінологічній теорії категорія «делінквентна поведінка» має вузьке й широке тлумачення. У вузькому значенні слова «делінквентна поведінка» є синонімом поняття злочинності, індивідуальної і групової злочинної поведінки. У широкому сенсі вона використовується в якості терміну, що узагальнює різноманітні форми поведінки, що мають відхилення, починаючи з найбільш небезпечних видів, таких як правопорушення й злочини, і закінчуючи дисциплінарною провинною і недотриманням обов'язків. Отже, єдиним, що певною мірою об'єднує наукові думки, є те, що «делінквентна поведінка» вважається такою, що порушує правові норми.

При цьому існує дві крайні суперечливі точки зору: перша –

«делінквентна поведінка» притаманна для всіх вікових категорій, при цьому вона сприймається як синонім «кримінальної поведінки», «правопорушуючої поведінки», «злочинної поведінки», «протиправної поведінки», «правопорушення» тощо; друга – «делінквентна поведінка» повинна застосовуватися тільки до дітей, підлітків чи неповнолітніх.

Таким чином в загальному сенсі можна констатувати певну невизначеність: по-перше – до визначення категорії «делінквентна поведінка»; по-друге – до форм прояви «делінквентної поведінки». В цілому метою статті є обґрунтування визначення категорії «делінквентна поведінка».

Ми вважаємо, що існуюче різноманіття думок навколо визначення категорії «делінквентна поведінка» можливо подолати, якщо здійснити аналіз її загальних складових. До таких складових можна віднести наступне: по-перше, «делінквентна поведінка» – це завжди поведінка, що відхиляється від норми; по-друге, «делінквентна поведінка» – це поведінка, що порушує встановлені законодавством правові норми, по-третє, категорія «делінквентна поведінка» складається з окремих поведінкових актів, що демонструють представники певних вікових категорій. При цьому, науковці мають схильну думку щодо визначення першої та другої ознаки, щодо третьої ознаки – думки істотно різняться.

Слід зауважити, що у психолого-педагогічних науках кримінологічний погляд на категорію «правопорушення» практично не враховується, а ця категорія розглядається лише для відображення: по-перше, поведінки, що відхиляється; по-друге, негативного соціального явища; по-третє, для зазначення кінцевого результату поведінкової програми. На нашу думку, неврахування юридичних аспектів в трактуванні категорії «правопорушення» призводить до появи певної неоднорідності у трактуванні як категорій «делінквентна поведінка» та «делінквентність».

В кримінології для позначення вчинків, які порушують встановлені законодавством правові норми, застосовують категорії «правопорушення» чи «злочин». У Карному Кодексі України [9, с. 49–57] під «правопорушенням» розуміється антигромадське діяння, що завдає шкоди суспільству і що тягне юридичну відповідальність (адміністративну, цивільну, дисциплінарну або карну). Залежно від характеру правопорушень, міри їх шкідливості і небезпеки для громадських стосунків, а також від характеру вживаних санкцій за їх здійснення усі правопорушення діляться на злочини і провини.

Сучасна юридична наука наголошує, що правові відносини, як складне явище соціальної дійсності, складаються з різних елементів: суб'єктів і об'єктів. Склад правопорушення включає чотири елементи: об'єкт і суб'єкт правопорушення, об'єктивну і суб'єктивну сторони. Ця система найбільш загальних, типових і істотних ознак в єдності необхідна для притягання особи до відповідальності, відсутність хоч би одну з них

робить це неможливою. Отже, в загально юридичному плані для класифікації діяння як правопорушення повинні бути присутні чотири обов'язкові ознаки: 1) громадська небезпека; 2) протиправність; 3) винність; 4) караність.

Під громадською небезпекою розуміється здатність діяння (його властивість) завдати істотної шкоди правопорядку або здатність ставити правопорядок під загрозу спричинення такої шкоди. Громадська небезпека визначається: цінністю того блага, об'єкту, на який зазіхає злочин; тяжкістю наслідків, що настали в результаті скоєння злочину; способом дії; мотивом скоєного; формою і мірою провини. Категорії протиправність та громадська небезпека знаходять своє відображення у об'єктивній стороні правопорушення. Як наголошує карний кодекс України, об'єктивна сторона правопорушення характеризує його із зовнішнього боку, як акт зовнішнього прояву [3, с. 15–17].

Винність є однією з найважливіших ознак правопорушення, відповідно до якого злочинним вважається діяння, яке здійснене умисно або за необережності. Там, де відсутня провина, не можна говорити про правопорушення. Невинне здійснення суспільно небезпечних дій (наприклад, громадська небезпечна поведінка неосудної особи, яка через психічну хворобу не усвідомлює скоєне) не є злочином. Вина відображує й психічний стан і відношення особистості до здійснюваної нею протиправної дії, та означає розуміння або усвідомлення особистістю протиправності (неприпустимості) своєї поведінки і наслідків, що виникають при цьому. Ось чому не можна вважати правопорушеннями діяння неповнолітніх осіб і осіб, визнаних судом неосудними, навіть якщо вони і суперечать праву, оскільки вони не здатні усвідомлювати і розуміти протиправність своїх дій.

Караність є ознакою, що означає те, що за кожне діяння, визнане злочином, закон передбачає конкретне покарання. Дієздатними визнаються всі осудні особи, що досягли певного віку. Суб'єктом злочину може бути тільки осудна особа, тобто особа, яка під час здійснення діяння, передбаченого Карним кодексом [3, с. 75], могла усвідомлювати свої дії і керувати ними, а суб'єктивна сторона правопорушення втілена в понятті «дієздатності», а саме: здатними контролювати свою волю та свою поведінку; здатними віддавати звіт в своїх діях; усвідомлювати протиправність своїх дій; бути у змозі нести відповідальність за їх наслідки. У відповідності до статті 22 Карного кодексу України [3, с. 82–83], карній відповідальності підлягають особи, яким до скоєння злочину виконалося шістнадцять років.

На нашу думку, є очевидним, що юридичне тлумачення категорії «правопорушення» дозволяє більш критично поглядати визначення категорії «делінквентна поведінка», яка існує у сучасній психолого-педагогічній теорії і практиці.

Отже, узагальнюючи вищезазначене, під категорією «делінквентна поведінка» ми будемо розуміти як таку поведінку, при якій неповнолітні здійснюють «протиправні вчинки», які мають зовнішні ознаки «правопорушень», але за які вони не можуть нести юридичну відповідальність в силу того, що у них на наступив стан юридичної «дієздатності». Визначення поняття «делінквентна поведінка» припускає виділення істотних ознак явища. Ми вважаємо доцільним визначити такі особливості «делінквентної поведінки» особистості, які допоможуть нам відрізнити її від інших видів поведінки, що відхиляються та при необхідності констатувати її наявність і динаміку у конкретної людини.

По-перше, «делінквентна поведінка» є поведінкою, що відхиляється від правових норм, та застосовується для визначення протиправної поведінки неповнолітніх, з метою відокремлення їх від дорослих «правопорушників», відносно до яких можливо застосовувати категорії «кримінальна поведінка», «злочинна поведінка», «злочин», «правопорушення» та ін.

По-друге, «делінквентна поведінка» є поведінкою, при якій неповнолітні здійснюють «протиправні вчинки», які мають зовнішні ознаки «правопорушень», але за які вони не можуть нести юридичну відповідальність в силу того, що у них на наступив стан юридичної «дієздатності».

По-третє, «делінквентна поведінка» складається з «делінквентних вчинків» (актів), які завжди конкретизовані, тобто за зовнішніми ознаками вони схожі на конкретні правопорушення, що описані у законодавстві, а саме у «Кримінальному кодексі України» та «Кодексі України про адміністративні правопорушення», з тією різницею, що ці поведінкові прояви здійснюються «недієздатними», у кримінальному сенсі – особами неповнолітніми.

По-четверте, визнання дій неповнолітніх як актів «делінквентної поведінки» завжди пов'язано з діями уповноважених на прийняття правових норм органів держави та може змінюватися в залежності від соціально-історичної ситуації. Тільки органи державної законодавчої влади можуть визначати («криміналізувати») певні поведінкові акти у якості «правопорушень». У випадках, коли на законодавчому рівні вилучаються («декриміналізуються»), чи змінюється тлумачення окремих статей «Кримінального кодексу України» чи «Кодексу України про адміністративні правопорушення» призводить до переводу їх до категорії діянь, що не є «правопорушеннями». Як наслідок це призводить до переходу аналогічного діяння, за яким можна констатувати «делінквентну поведінку» до розряду інших видів поведінки, що відхиляються: «асоціальної поведінки», «дезадаптивної поведінки», «неадекватної поведінки», «деструктивної поведінки», «акцентуїрованої поведінки», «агресивної поведінки», «конфліктної поведінки» та ін.; або до «соціально-

нейтральної поведінки» та навіть «соціально схвалюваної поведінки».

В цілому соціально-юридичний підхід до визначення форм прояви «делінквентної поведінки» дозволить об'єднати діагностику «делінквентної поведінки» метою своєчасного застосування профілактичних заходів.

Проведені нами дослідження дозволяють конкретизувати визначення категорії «делінквентна поведінка». «Делінквентна поведінка» нами розуміється як поведінка, при якій неповнолітні здійснюють «протиправні вчинки», які мають зовнішні ознаки «правопорушень», але за які вони не можуть нести юридичну відповідальність в силу того, що у них не наступив стан юридичної «дієздатності».

Конкретизація визначення категорії «делінквентна поведінка» дозволяє більш якісно визначити таку категорію як «профілактика делінквентної поведінки», що у перспективі може стати підґрунтям для удосконалення процесу підготовки майбутніх педагогів до реалізації профілактичної функції, якісного обґрунтування та розробки педагогічних технологій профілактики делінквентної поведінки учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Большой иллюстрированный словарь иностранных слов / ред.: Н. Ярошенко. – М. : Ридерз Дайджест, 2005. – 400 с.
2. Англо-русский полный юридический словарь / состав. А. С. Мамулян. – М. : Лингво, 1993. – 400 с.
3. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины (от 5 апреля 2001 года) / ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. – К. : Канон; А.С.К., 2002. – 1216 с.